

Kapitány Ágnes — Kapitány Gábor

A szemiotikai elemzés, mint szociokulturális változások jelzője

Az alábbiakban a szemiotikai elemzésről szűkebb szakterületünk, a saját társadalom kulturális antropológiai-szociológiai vizsgálata szempontjából fogunk beszélni; arról, hogy konkrét társadalomtudományi munkáink során miképpen is használjuk fel a szimbolikus gondolkodást szociokulturális változások elemzésére.

A szociokulturális változások megragadása az egyik legfrusztrálóbb tudományos feladat: a társadalmi folyamatok rendre megcáfolják a társadalomtudományi elméleteket, a bejósolt trendek hosszabb távon többnyire eltérnek a legnagyobb tudományos alapossággal kimunkált előrejelzésektől is; a társadalomtudományok általában utólag tudják megragadni a változások lényeges összetevőit — hogy aztán egy későbbi kor kimutathassa, hogy egészen mások voltak a lényeges vonások. Ez talán így is van rendjén; ha a fogalmi gondolkodás célja a világ eszközünkévé változtatása, az egyáltalán nem baj, hogy a fogalmi gondolkodás a társadalmi jelen megragadásában nyilvánvalóan erősen korlátozott bizonyul, s így társadalmunkat — az utópiák vágyaitól eltérően — sosem változtathatjuk tartósan és egészében egy-egy szükségképpen partikuláris nézőpont kívánalmai szerinti eszközzé. A szimbolikus gondolkodás viszont nem is próbálja eszközzé változtatni a világot, csak minél teljesebben átélni igyekszik. Így, ha a társadalomtudomány a szimbolikus gondolkodásra koncentrál, és annak segítségével törekszik az éppen zajló szociokulturális változások mibenlétének meghatározására, abból nem „irányok” meghatározása következik, hanem a változások olyan regisztrálása, amelyek nagyon sok (mondhatni végtelen) kifizetési lehetőséget rejtnek magukban. Ugyanakkor viszont a mindenkori jelen kétségtelenül leírható, a korábbi állapotoktól megkülönböztethető sajátosságokat hordoz, és ezek a sajátosságok a szimbolikus megközelítéssel megragadhatóak.

A szimbólumok (fogalmi eszközökkel) elemzője nem tehet egyebet, mint hogy megpróbálja (hiszen mi más az elemzés?) *elemeire bontani a szimbólumot*, és ezeket az elemeket értelmezni, majd ismét összerakja ezeket az elemeket, és ezek együtteseként jellemzi a szimbolikus jelenséget. Ezt teszi a szociokulturális változások elemzésében is. Először is regisztrálja, hogy milyen jelenségek

figyelhető meg az adott jelenben, amelyek valamilyen vonásukban (vagy több vonásukban is) eltérnek a korábbiaktól¹. Mindenesetre az elemző felfigyel az újnak mutató jelenségekre, és első lépésként leírja, hogy azok miben különböznek a korábbiaktól. Hogy milyen jelenségek felé fordul a figyelme, ez lehet persze esetleges is, de többnyire olyasmit érzünk „újnak”, ami nem pusztán egyedi variáns (hiszen a mindenkori „rég” is egyedi, olykor extrém variánsaiban létezik), hanem a körülöttünk lévő világban — a korábbiaktól eltérően — több ponton is felbukkanó jelenség. Az elemzőt tehát mindenképpen segíti a *mennyiség* szempontja. Amikor például az euro-amerikai kultúrkörön belül az utóbbi évtizedekben elkezdtek szaporodni a kelet-ázsiai kultúra tárgyai, szokásai, szemléleti jellemzői, ennek volt egy olyan fázisa, amikor még csak esetleges színesítő jelenségnek tűnhettek: mondjuk egy kínai étterem egy világváros sokféle étterme között, de amikor ezen éttermek divatos étteremtípussá váltak (tehát a jelenség jelenléte mennyiségileg, arányában megnövekedett), és ezzel párhuzamosan ázsiai boltok és tárgyak (füstölők, legyezők, szobrocskák), hagyományos ázsiai gyógymódok, ázsiai küzdősportok, ázsiai vagy azt utánzó vallási kultuszok, szemléleti formák árasztották el a „nyugati” világot, akkor az elemző az „ázsiai” divatot már nyugodtan értelmezhetette új szociokulturális jelenségként, amit a mennyiségi növekedés mellett mindig a *kiterjedés*, az élet mind több szférájába való behatolás is jelez. (Hasonló jelenségkör volt az utóbbi évtizedekben a modern rációkultusz ellenhatásaként számos premodern, sok esetben hangsúlyozottan irracionalista, misztikus, ezoterikus jelenség² reneszánsza a középkori éttermektől a várszerű építkezésen és baldachinos ágyon keresztül a homeopata gyógymódig, a boszorkánykultuszig, vagy az *unio mystica* típusú vallásosság feléledéséig). Az további kérdés, hogy miként értelmezzük, mivel magyarázzuk egy-egy ilyen jelenségkör emergenciáját — az alap minden esetben az új megjelenése, mennyiségi szaporodása, különböző területekre való kiterjedése (az különösen jó jelzése az új megjelenésének, amikor olyan területekre hatol be, amelyeken korábban egyáltalán nem volt elképzelhető) — és a jelentős új megjelenésével többnyire együtt jár az is, hogy konfliktusokat, szellemi problémát, új diskurzusok létrejöttét — akár botrányokat is — hoz magával.

---

¹ Az utóbbi időben fellendült az új keletkezése, az *emergencia* iránti érdeklődés. Hogy mit tekintünk újnak, ennek határait persze megint nehéz meghúzni, de használhatjuk például a bináris oppozíció eszköztét, különösen azokban az esetekben, amikor az új jelenség magát eleve valamilyen korábbival *szeremben* definiálja, vagy alkalmazhatjuk Dawkins „mém” fogalmát, amely a genetika fogalomtárára támaszkodva az önmaga replikálására törő új kulturális génként ragadja meg az új, elemi jelenséget; és még sok más módon is regisztrálhatjuk az „újat”.

² Itt hangsúlyoznunk kell, hogy a kulturális antropológus számára e jelzők nem leminősítők, pusztán a racionalizmus ideológiájától eltérő, másfajta tudati mechanizmusokra építő jelenségekre vonatkoznak.

Egy korszak mindig több új jelenségcsoport megjelenésével jár, ezek azután egymásra is hatnak, összekapcsolódnak egymással és a régiekkel, új szimbólumok, a régi szimbólumokhoz társuló új jelentések keletkezését is indukálva (az új jelenség mihelyt kiterjed, kontextusok sorához kapcsolódik, ezek asszociációkörét magába szívja, ezáltal sokjelentésűvé — és azáltal, hogy a kiterjedés és a konfrontálódás folyamataiban mind az azonosság, mind a különbözős mozzanatát felerősíti — egyre szimbolikusabbá is válik), s mindezek együttese a későbbi korok szemében az adott kor szellemévé, stílusává, világgépévé összeállván magának annak a *korszaknak a szimbólumává* is válik.

A szociokulturális változások szimbolikus jelenségeken keresztüli elemzője ezen a módon, ha a jövő irányát nem is, a jelen arcának fő vonásait megpillanthatja, és ez nem kevés. Az új szimbolikus jelenségek megragadása azért is fontos, mert ezek — éppen szimbolikus természetük folytán — jelenségvontuk ellenére a kor egészét is reprezentálják, tükrözik; ugyanakkor új tematizációkat indukálván nagymértékben befolyásolják is a kor alakulását.

*

A továbbiakban egy konkrét példát mutatunk be, egy jelenbeli szociokulturális jelenség regisztrálását, rögtön hozzátéve persze, hogy a bemutatott jelenség nem feltétlenül tartozik korunk legjellemzőbb mozgásai közé (nem is ezért választottuk példának, hanem mert ez a legfrissebb empirikus kutatási anyagunk), és a vizsgálat térbeli-időbeli behatároltsága folytán nem is tekinthető a jelenség teljes körbejárásának. Az EU-csatlakozás ünnepségeivel foglalkoztunk, s itt feltétlenül utalnunk kell e kutatás jelentős hazai előzményére, a május elsejei ünnepségek szemiotikájának Voigt Vilmos és társai által 1972-73-ban végzett közismert vizsgálatára. Míg azonban az említett kutatás a megfigyelt ünnep szemiotikailag teljes leírására törekedett, mi ebben az esetben csak egyetlen szimbólum-elemre koncentráltunk: hogyan, milyen asszociációkörrel övezve, szimbolikájában mi mindent egyesítve jelenik meg Európa (illetve az Európai Unióhoz való 2004-es csatlakozás) a csatlakozási ünnepségek elemeiben. (Ezt elsősorban a rendezvényekben vizsgáltuk, tehát a kutatás annak feltárására nem vállalkozik, hogy Európához vagy a csatlakozáshoz milyen szimbolikus kép társul a magyar népesség egészének tudatában³. Mindazonáltal hogy beágyazzuk a megfigyelt jelenségeket, a rendezvényeken kívül megvizsgáltuk azok előzményeit is: az Európához való viszony sajtóbeli megjelenésének, illetve az egy évvel korábban a csatlakozási népszavazást megelőzően folytatott kampány plakátjainak egyes jellegzetes példáit).

---

³ Az elemzés az OTKA [T-038287.sz.](#) kutatás, valamint a Cultural Patterns of the European Enlargement Process című nemzetközi kutatás keretében készült.

Érdemes talán abból kiindulnunk, hogy egyes vélemények szerint az, hogy pontosan mit is jelent a csatlakozás, az éveken át folytatott kampány ellenére sem vált teljesen világossá a közvélemény számára. A többség elfogadta a csatlakozás szükségességét, már csak azért is, mert a Nyugat (és az az Európa, amelyhez most Magyarország is csatlakozott) — Amerikával és Ausztráliával együtt — egyértelműen a „Nyugatot” jelentette az elmúlt évtizedeket a „másik oldalon” töltött Magyarország számára. A „nyugatiság” asszociációs mezőjét a szocializmus időszakában mindvégig a jólét, a civilizációs fejlettség, a technikai csúcshívonal, a demokratikus viszonyok, kulturális tradíciók, a humanitás védelme és több más pozitív képzet alkotta nemcsak Magyarország, hanem a „keleti blokk” többi országa számára is. S bár persze kötődtek a Nyugathoz negatív asszociációk is: veszélyes bűnözés, az erkölcsök fellazulása, túlzott individualizmus, könnyörtelen verseny, vitalitás-csökkenés stb. minél nagyobb szerepet kaptak a szocializmus országaiban is az életszínvonal-emelési törekvések, és minél kilátástalanabbá vált a szocializmus kívánt mértékű humanizálásának (és főleg racionalizálásának) lehetősége, közismerten annál egyértelműbb és tömegesebb volt a Nyugat felé sóvárgás, a Nyugat követésének igénye. S a többség elfogadta a csatlakozás szükségességét azért is, mert hozzászólt ahhoz, hogy az ilyen kérdésekben úgyszólván a nagyhatalmi erőviszonyok döntenek, s ha ezen az alapon a NATO-csatlakozás is a kisebbik rossznak még a kételkedők számára is, még kevesebb fenntartás övezte az Unióhoz való csatlakozást (amelyhez még a nem-kívánt katonai szerepvállalás veszélyei sem kötődtek).

Mindazonáltal az is biztos, hogy a magyar társadalom tagjai nagyon kevés ismerettel rendelkeznek arról, hogy elvi és gyakorlati szempontból mit (mi mindent) is jelent az Európai Unióhoz tartozás (és — éppen a fenti okok miatt — a többség eléggé kevés érdeklődést is tanúsít ez iránt. A „lesz, ahogy lennie kell”, a „csak jobb lesz, mint eddig” és a „biztosan megint a rövidebbet húzzuk” álláspontok egyike sem igényli a tüzetesebb tájékozódást). A még a csatlakozási népszavazás előtt indított, a változások megismertetésére irányuló kampány is meglehetősen kudarcosra sikerült; s még a csatlakozás pillanatában is inkább a szimbolikus gesztusok (és a csatlakozást övező, jórészt mesterséges mediatizált vidámság) volt a jellemző, s nem az EU-n belüli létezés szükséges információk dömpingje. (A szimbolikus gesztusok közül még mindig a több évtizedes bezártsággal — *a Vasfüggönnyel* — való szakítás tényét hangsúlyozó volt a leginkább hatásos: annak a ténynek az élvezete, hogy ezentúl a magyarok is útlevelel nélkül (személyi igazolvánnyal) közlekedhetnek Európában, mindennél erősebben sugallja — a más területeken nem ilyen egyértelmű — befogadás tényét. Minthogy a személyi igazolvány a „belföldi” identifikáció eszköze, ez a tény azt jelképezi sokak számára, hogy Európában ezentúl belföldön, ha úgy tetszik, valóban „otthon” vagyunk mi is).

A csatlakozás előestéjén az egyik napilap körkérdést intézett néhány referencia- személyhez, amely arra kérdezett rá, hogy „mit nem visz, nem vinne magával az EU-ba?” A kérdésre adott válaszok eléggé jól mutatják azt a viszonyítási alapot, amelyhez a közvélemény (illetve annak alakítói) hozzámerik az Európához kapcsolódó várakozásokat. Az ily módon elutasított, nem-európainak minősített múlt (és jelen) jellemzői között kiemelt helyen szerepel a politikai gyűlölködés, a rossz politikai hangulat, a megosztottság, összefogáshiány, a nemzeti széthúzás; a szegénység, a kiszolgáltatottság, a munkanélküliség; a kishitűség, a rosszkedv, a pesszimizmus, a depresszió; a diszkrimináció, idegengyűlölet, az előítéletek, illetve a nemzeti önismeret gyengesége, a „kisországi” státusz-szemlélet, a provincializmus; az önzés, az irigység, az emberi kicsinyesség, az elvtelen alkalmazkodás, a belterjesség. Szerepelnek ezen kívül olyan konkrétumok, mint a sorkatonai behívó, a katonakönyv; a sztálini alkotmányból ami még megmaradt, a hálapénz, és a jelképesen is értelmezhető kátyúk az utakon. Vagyis a szocialista múlt, az elmaradottság, a provinciális helyzet és annak mentalitás-következményei, a nemzeti öntudat ingadozása a magabizonytalanság és a kirekesztés szélsőségei között, a „balkániság” érintése és a széthúzásnak a magyar politikai önképben évszázadok óta felpanaszolt „átka”. (Ebben az indirekt képben Európa, azaz az Európa-ideál -- a „nyugatiság” fentebb jelzett asszociációkörével összhangban -- a kulturált együttélés és együttműködés, a jólét, a jó közérzet, a magabiztosság, a demokrácia, a kiszámítható és korrekt viszonyok békés világa).

A közvéleményt foglalkoztató kérdések kapcsán megemlíthető ugyanakkor az „első-, és másodrendű EU-tagok” kérdése is. A magyar közvélemény számára a nagy várakozások fényében eléggé lehangoló és csalódást keltő volt (noha a történelmi tapasztalatok és a világpolitikai-világgazdasági realizmus alapján nagy meglepetést senkinek sem okozott), amikor kiderült, hogy „Európa” nem a régi tagokkal egyenlő feltételekkel „engedi be” az EU-ba a csatlakozókat. Az elégedetlenség elsősorban a munkaerő szabad áramlásának korlátozását, a mezőgazdaság egyenlőtlen, verseny-hendikepet létrehozó kezelését, s általában is, a támogatásokhoz való hozzájutás feltételeinek nem-azonosságát, illetve a nyugati „testvérek” időnként kioktató, olykor felsőbbbbséges attitűdjét fogadta⁴. Kétélyek fogalmazódtak meg azzal kapcsolatban is, hogy a pénz melyik irányban áramlik igazán: a remények és részben az ígéretek a Nyugatról Keletre tartó, a felzárkózást segítő támogatásról szóltak és szólnak, a tapasztalatok viszont gyakran arra engedtek és engednek következtetni, hogy több haszon megy ki,

---

⁴ Megjegyzendő, hogy az első- és másodrendű tagság közötti gazdasági és jogi síkon is kimutatható különbségek a képi szimbolikában is tetten érhetők: az EU csillagos zászlaján a csillagok száma eddig nem követte a taglétszám bővülését.

„szívatik el” az országból, a régióból, mint amennyi beáramlik. (A munkaerő szabad áramlásának kapcsán a feltételek egyenlőségét fogadó szépségszavak jellemző megnyilvánulásaként az egyik vezető napilapban megjelent például egy ironikus glossza, amely a csalódott angolokról, franciákról szól, akik Magyarországra akartak jönni dolgozni.)

A csatlakozás mindazonáltal a kételyek és információhiányok ellenére eléggé központi kérdéssé vált 2004-re, hiszen ebben az évben először a május elsejei csatlakozás, majd június tizenharmadikán az első Európa parlamenti választás alkalmával a magyar lakosság közvetlen politikai eseménysor által is megélhette azt, hogy élete ezentúl számára új szervezeti keretek között (is) fog zajlani.

A csatlakozás a hagyományos és elektronikus média központi témája volt: ezzel e cikk keretei között most nem foglalkozhatunk részletesebben, csupán egy-két jellemző címlapot említenénk példaképpen: a liberális gazdaságpolitikai hetilap például az európai parlamenti kampányt „Strasbourg ostroma”-ként jelenítette meg (párbajozó páncélos lovagok képével: körülbelül azzal a képpel, amely az Európába érkező magyarokat a kilencedik században fogadhatta). A másik címlap: „Magyarország EU-tag. Pihen a komp?” (A képen EU csillagokkal jelölt kikötői cölöpre hurkolt erős kötél látható — utalás ez az Ady Endre által megfogalmazott Magyarország = Kompország képzetre, a Kelet és Nyugat közt ide-odahajózó ország azóta is többször felvetett képére, Magyarországra, amely most, az EU csatlakozással végérvényesen a Nyugathoz csatolta, Európa kikötőjében kikötötte hajóját. (Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a „Pihen a komp?” címbe azért több szkeptikus asszociáció is belesugárzik. A „pihen” kifejezés nyitva hagyja azt a lehetőséget, hogy a lehorgonyzás nem végleges, ha pedig befejezzük az ismert Petőfi-sort, amelyből az idézet származik, a mondat egésze nem éppen eufórikus hangulatot áraszt: „Pihen a komp, kikötötték, benne hallgat a sötétség”.) A kép ambivalenciája szimbólum-elemeiben is kimutatható: a vaskos cölöp stabilitást sugároz, ám a hurokra kötött, durva kötél legalábbis a korlátozott szabadság képzetét is sugározza. A csatlakozás önkritikus ábrázolása is eléggé hangsúlyosan jelen van a címlapok szimbolikájában. Az egyik szatirikus hetilap címlapján egy palackba zárt dzsinn módján kiszabaduló (veszélyes? kiszámíthatatlan?) csikós (vagy inkább „tschikosch”) figurája, egy másik hetilap címlapján pedig egy igen kövér, a szó konkrét és szimbolikus értelmében végtelen étvágyú alak testesíti meg Magyarországot.

1.

2.

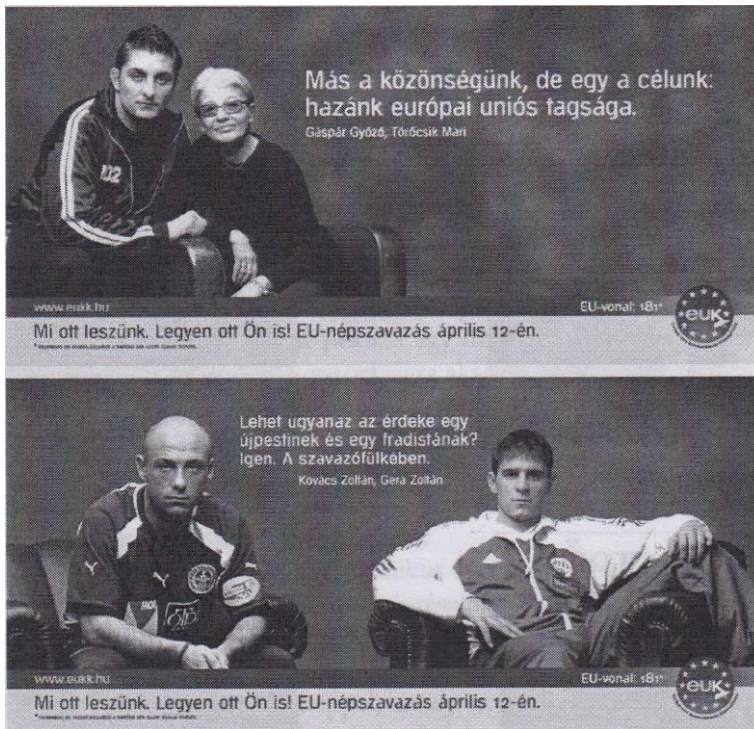

3.

4.

A csatlakozás *melletti* kampány — legalábbis a plakátok és a tv-spotok területén első- sorban azt emelte ki, hogy bármilyen megosztott is a magyar társadalom politikailag, s ami ennél még alapvetőbb, a szubkultúrák tekintetében, a csatlakozás olyan kérdés, amely közös érdeket és ezáltal közös nevezőt jelenthet a legkülönfélébb csoportok számára. Ennek alátámasztására plakát- (és tv-spot) sorozat készült, melyek egymástól nagymértékben különböző szubkultúrák képviselőit, a popkultúra és a magas művészet reprezentánsait, a két legádázabban rivalizáló futballcsapat sztárjait, a különböző típusú zenék, a különböző típusú humor „nagyagyúit”, különböző nemzedékek, rivális tévécsatornák (sőt, rivális valóságshow-k) közismert alakjait vonultatták föl közös képeken. Ezzel egyúttal azt is sugallták, hogy az egyesült Európa lényege a békés együttműködés, a tolerancia lehetősége a különböző kultúrák viszonyában.

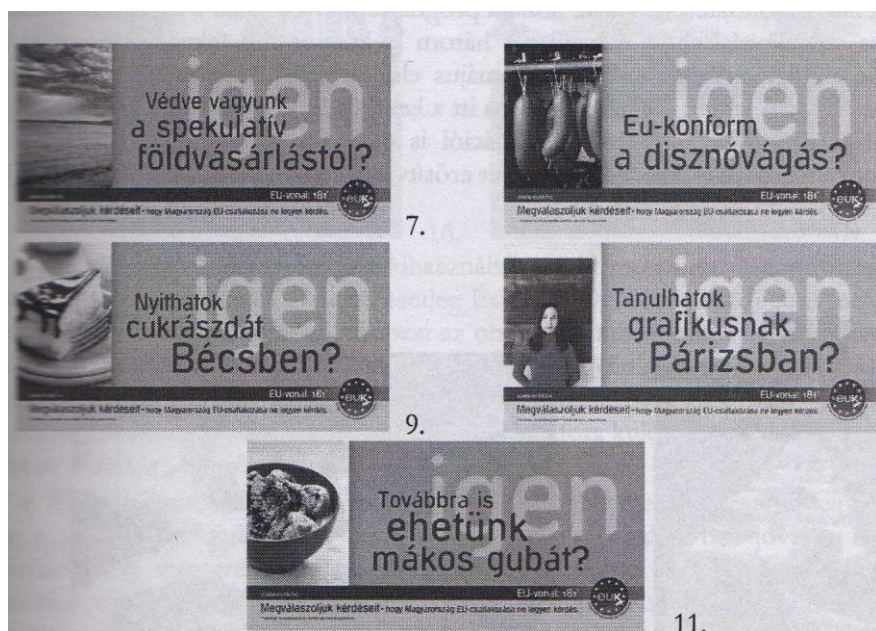
5-6.

A kampány másik fő sugallatát a csatlakozással kapcsolatos kételyek elosztatásának szándéka határozta meg. Olyan kérdéseket igyekeztek feltenni, amelyekről feltételezték, hogy a jövővel kapcsolatos bizonytalanságokat, az eddig megvolt lehetőségek, hagyományos szokások, s ezekkel együtt a függetlenség korlátozását jelképezik a közvélemény számára, s a „Vajon lehet-e majd az EU-ban...?” szerkezetű kérdésekbe burkolt kételyeket minden esetben a megnyugtató „Igen”-válasz hivatott feloldani. E képsorozat másik felében ugyanakkor arra törekedtek, hogy a csatlakozással kibővülő lehetőségeket, csábító ígéretek sorakoztassanak fel (a fiatalok bárhol tanulhatnak, a tőkeáramlás kétirányúvá tehető, stb.).

A kampányok egyértelműen pozitív sugallata után a csatlakozással kapcsolatos közvélekedés jellemzéséhez végül még egy érdekes adalékot említenénk, a csatlakozás napja (május elseje) előtti héten egy utoljára a szocializmus évtizedeiben az áremelések előtt tapasztalt felvásárlási láz vette kezdetét — információink szerint néhány más csatlakozó országban hasonlóképpen. Hatalmas mennyiségben vitték az emberek például a cukrot és a rizst annak a hírnek a hatására, mely szerint ezen árucikkek ára radikálisan emelkedni fog a csatlakozást követően. (Ebben a reakcióban is manifesztálódott az a látens félelem, amely a

pozitív várakozások dacára végül is alapvetően övezi az EU-csatlakozást; az attól való félelem, hogy a fokozott gazdasági-társadalmi összeolvadás fokozódó megélhetési bizonytalanságot, nehézséget fog okozni különböző, gyengébb érdekérvényesítési képességgel rendelkező társadalmi csoportok számára. Az inflációs várakozásnak persze a másik oldala is érvényesült: már hónapokkal-évekkel a csatlakozás előtt nagy mértékű ingatlanspekuláció indult be, azon várakozás jegyében, hogy a csatlakozással azonnal jelentősen felszaladnak majd a telekárak — ez a várakozás egyelőre egyáltalán nem igazolódott, az ingatlanárak a csatlakozás után sem mentek fel, illetve ahol felmentek, ott a forgalom fagyott be, vagyis a piac egyelőre nem emelte tovább a most már EU-tag Magyarország ingatlanainak árait).

Ilyen előzmények után az Európához és a csatlakozáshoz való viszony szempontjából igen érdekes volt megfigyelni a *csatlakozási ünnepségek* kínálatát: milyen Európa-vízió, és milyen Magyarország-kép jelent meg ezekben?

Az magától értetődő-, hogy egy ünnepségsorozat elsősorban vagy kizárólag a pozitív asszociációkat emeli ki, hiszen aki ünnepel, az éppen azért ünnepel, mert a csatlakozás tényét egyértelműen jónak tartja. A negatív szimbólumok, a kétely hangjai tehát ebben a jelenségcsokorban nem jelennek meg. Akkor hát a következő kérdés, amit érdemes feltenni, hogy a pozitívumok közül mely mozzanatok kerülnek előtérbe?

- Az első, amit talán említeni érdemes, az *magának a csatlakozásnak, mint fejlődési iránynak* a szimbolikus jelentősége. A „határok nélkül”-akció az államhatárok mentén kapott jelentőséget: ebben az összefüggésben az Egyesült Európával kapcsolatban elsősorban a *határok virtualizálódása* hangsúlyozódik, illetve e történelmi változás megünneplése. A határok eltűnésének jelképes átélésére éjféλι átgyaloglásokat szerveztek (elsősorban az osztrák határon, a hajdani vasfüggöny helyén), kiélvezendő az útlevél nélküli utazás friss élményét.

- „Fussunk át az EU-ba” címmel futó- és görkorcsolyaversenyeket rendeztek, volt „Európára vártunk” elnevezésű stafétafutás is. (A „Fussunk át az EU-ba” egyúttal utalást is tartalmazott a nyugati határ megnyitásakor az osztrák határon átfutott NDK-sokra, és arra, hogy Magyarország ehhez nyitott kaput a szocializmus végóráiban).

- A *hidak* átöltöztetése. Ez az ünnepi programtípus volt talán a leglátványosabb az országos csatlakozási show-n belül. (A három legközpontibb fekvésű budapesti híd más-más arculatot öltött:

a) Lánchíd: május elsején született gyerekek születésnapj reggelije és kilátó terasz; — a szimbolikába itt a keresztény szeretetvendégség (agapé) és a „tejjel-mézzel folyó Kánaán” asszociációi is belépnek (a belépés gazdagságot és barátságos fogadtatást ígérő, pozitív képét erősítve).

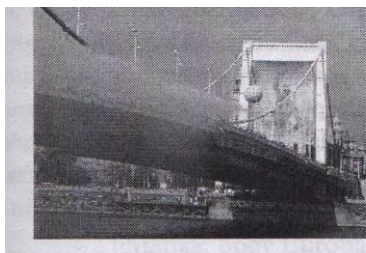

12.

13.

b) Erzsébet híd: vízfüggöny (= Magyarország, mint a vizek — gyógyvizek, Balaton, Duna — országa, külön is kiemelve a legfőbb nemzeti sikersportot, a vízilabdát);

14.

15.

c) Szabadság híd: befűvesítve, rétté változtatva (Az emberek szemmel láthatóan élvezték, hogy járhatnak, sőt, fekhetnek a zöld fűvön, felfüggesztve a hétköznapok „fűre lépni tilos” szabályozását, ráadásul a híd szokatlan helyszínén. S annak is megvolt a szimbolikus jelentősége, hogy egy technikai objektum, egy híd válik — időlegesen — a zöld fű által mintegy a természet részévé).

16.

17.

Az ünnepek messzemenően kihasználták a híd metaforát: Magyarország, mint hírország (mint a Kelet és Nyugat, esetleg Észak és Dél közötti híd) említése a komp metaforához hasonlóan régóta jelképezi az országnak tulajdonított közvetítő szerepet. Az ehhez társuló aktuális asszociáció: „a hídon átmegyünk Európába”. A hidak össznépi birtokbavételével ezt szimbolizálták; szinte valamennyi vidéki városban, ahol híd található, hídünnepeket is rendeztek, a híd-metafora kulcsszerepet kapott. (Európa, mint az „átlépés”, a „megérkezés” jelképe).

- Testvérvárosok bemutatkozása. Az egymás jobb megismerését, a kapcsolattartást, a „hétköznapi diplomáciát” szolgáló testvérvárosi mozgalom már jóval az EU megalakulása előtt megteremtette számos európai országban a kontinentális kulturális- gazdasági együttműködés szervezeti és lélektani alapjait. Az egyesülési ünnepekkel összekapcsolva a testvérvárosok bemutatkozása is azt húzta alá, hogy az EU *a testvériség, a békés együttélés, a népek szövetségének* lehetősége.

- „Az Európa ház lakói” címmel ismeretterjesztő kisfilmek mutatták be az uniós tagországokat. E kisfilmek fényében, de a csatlakozási ünnepek egészét

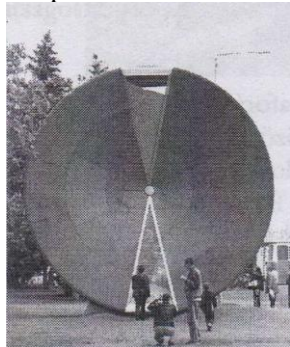
tekintve is hangsúlyt kap az a korábban már említett tény, hogy mennyire kevés ismeret áll az emberek rendelkezésére az unióval, illetve a különböző uniós tagországokkal kapcsolatban.

- „Európa a fiatalokért — fiatalok Európáért”. Az EU ebben a tematizációban *a fiatalok, a jövő hazája*. Az európai csatlakozás kapcsán — különösen az idősebbek — gyakran hangsúlyozták, hogy az ő számukra már nem sok jóval kecsegtet az unióba való belépés (az előnyök valószínűleg csak hosszabb távon fognak érvényesülni), de a fiatalok számára talán (vagy bizonyára) *jobb és biztosabb jövőt* ígér. (Erre a közvélekedésre próbál reagálni az MSZP később említendő kampányfilmje, amelyben egy öreg néni azt mondja, hogy a csatlakozásból *neki is* lesznek előnyei, de főleg az unokáinak kívánja azokat).

- Az Időkerék. Budapest legrepresentatívabb pontjainak egyikén, a Hősök terén neves designerek egy 8 méter magas kereket állítottak fel, amelyben a csatlakozás pillanatában éjfélkor peregni kezdett az éppen egy év alatt lefolyó homok; az évente egyszer ünnepélyesen megfordítandó időkerék szimbolikájában az európai csatlakozás *egy új időszámítás szimbóluma*.

- Több helyütt az ünnepséghez kapcsolódott különféle új technikai „csodák” bemutatása: ebben az összefüggésben Európa, mint *a modernitás, a technikai és tudományos fejlődés szimbóluma* jelenhetett meg. „Genius Európa” címmel rendeztek nemzetközi találmányi, ipar- és képzőművészeti kiállítást: ez lehetőséget adott a magyar, mint tehetséges nép bemutatására, Európa pedig e kontextusban mint ennek *a tehetségnek kibontakozási lehetőséget, teret adó világ* prezentálódik.

- Jellegzetes ünnepi program volt a csatlakozó országok zene- és tánckultúrájának bemutatója, „Együtt megyünk” címmel. A zene és tánc ebben az összefüggésben, mint a népek közti kommunikáció fő eszköze, illetve mint egy *békésebb, jobb kedvű világ szimbóluma* jelent meg, s azt is sugallta, hogy Európa a *kulturális sokszínűség hazája*. „Határtalan Európa” címmel is találkozhattunk zenés-táncos bemutatókkal: s ezáltal újabb asszociáció is kapcsolódott az Európa-képhez: az Európai Unió mint *a határok lebontásának megvalósult vágya*.

18.

19.

- A következő említendő program a (hasonló sugallatú) Európai *gasztronómiai* fesztivál. A gasztronómia itt, mint a mások kultúrájának elfogadásához vezető „királyi út” szerepel, összekapcsolódva azokkal az asszociációkkal, amelyek alapján az evés-ivás a fogyasztói kultúra egyik kulcsértékének tekinthető. Valamennyi vidéki város csatlakozási ünnepein nagy szerepe volt a csatlakozó és tagországok gasztronómiáját bemutató ünnepegeknek (amely, mint több újságcikk is megjegyezte, az igazi sokszínűség érzékeltetése helyett leegyszerűsödött valamiféle egyenvirslí, egyenhamburger-sütők és sörsátorok kínálatára).

- A Public Art és köztéri művészeti bemutatók esztétikai hatásukon kívül azt is kifejezésre juttatták, hogy Európa *a városi kultúra* hazája.

- „Európai filmhét”. Az alkalmi filmbemutatók sorának összehatása Európát, *a filmkultúra, a magas művészet* otthonának is láttatja. (De itt azért hozzá kell tenni, hogy a programoknak csak egy töredékét jelentették az európai magaskultúrát bemutató programok, a rendezvények többsége a zene-tánc és a gasztronómia köré szerveződött).

- „Üzenetek Európának”: ez átfogó „*kommunikációs* akció” volt: alkalmi postabélyegzés, postagalambok, rádióállomás, EU-NET-PACK a világhálón. A régi és új üzenetmódok (például a postagalamb és netes üzenetek) együttes szerepeltetése a fő üzenet (az európai léptékű információs áramba való bekapcsolódás) mellett azt is sugallta, hogy az EU *a tradíció és modernitás szintézisének lehetősége*.

- Az „üzenet” (amely ugyan a távollétet is hangsúlyozza, de egyúttal az összekapcsolódás mindenkori szimbóluma is) egyébként is egyik központi toposza volt az ünnepegeknek. Az EU üzenő-fal például kultúránk értékeinek a megőrzéséről szólt, az „Üzenj Trabanton” cím pedig egy autófestő akciót takart, neves művészek közreműködésével. A Trabant (Go Trabi, go stb.) már évek óta a „kilátszó fenekű szocializmus” szimbóluma, a Trabi átfestése egyfelől a *szabad és jókedvű kreativitás*, másfelől *a múlt megváltoztatásának, végleges eltörlésének, egy szürke világ színesség tételének* megjelenítése is. De nem ez volt az egyetlen NDK-temető, és a keletiséget az autó-szimbolikával kifejező gesztus: a „Búcsúzzunk a múlttól — kétütemű kavalkád”-jában is a Trabant és a Wartburg szimbolizálta szocializmus volt az a tegnap, amelynek búcsút intett az Európába menetelő Magyarország.

- E búcsú része volt a mintegy a korábban ismertetett körkérdés össznépi változataként megvalósított „Nem visszük magunkkal... (EU-lomtalanítási)”-akció. A fővárosban gyűjtőhelyet állítottak fel azon tárgyak begyűjtésére, amelyeket az emberek nem akarnak magukkal vinni az Egyesült Európa szép új világába. (A

helyszín is szimbolikus volt: a lerobbant régi buszpályaudvar — amelyből a közeljövőben reprezentatív Design Center lesz). A lakosság által napokig ide hordott tárgyak leginkább a szocialista ideológia, a szovjet megszállás és az önkényuralom, illetve másfelől az elmaradottság, a szegénység, a provincialitás szimbólumai voltak, de néhány közülük a mai politikai megosztottság (illetve a kormányok) kritikáját igyekezett kifejezni. Volt például: Molotov-koktél, Sztálin-, Rákosi-szobrok, szamizdat-kiadvány, gumibot, valutalap (az utazási korlátozás emléke), kannás-bor, hálapénz, zacskós tej, zsíros kenyér, parlagfű, az ötvenes-hatvanas évek ügyefogyott tárgyai: kávéfőzők, ósdi lemezjátszók; de ott volt a jelenlegi kormány tablója (és előző kormányok politikusaihoz kapcsolódó idézetek, illetve a tárgyak behozói által gyártott politikai „poénok”) is. A szimbolikus összképet persze ez esetben erősen meghatározta a gyűjtés kiírása, a múlt leválasztásának, az attól való éles elhatárolódásnak szándéka. (Ennek következtében még PC is került a gyűjteménybe, jelezvén, hogy a múlttá-válás, az elavulás nem csak a régebbi időszakokat, hanem a közvetlen közelmúltat — s annak szimbolikáját — is visszavonhatatlanul túlhaladottá teszi).

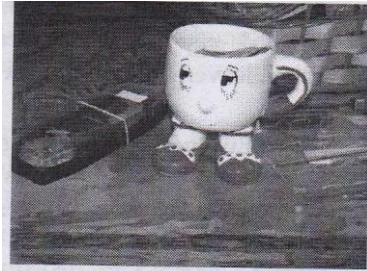

20.

- Az ünnepségek jelentős része a nagyobb ünnepek jellegzetes külsőségeivel élt. A tűzijátékok, görögtüzek az európai csatlakozás *különleges ünnepi alkalom* voltát húzták alá.

21-22.

23-25.

- Sok helyütt voltak lovasbemutatók, huszárbemutatók, „2000 év lóháton” címmel lovas huszárok és lovas hagyományörzők felvonulása. Ez a programtípus a hagyományos idegenforgalmi országimáznak megfelelően Magyarország egyik (Európán belüli) sajátosságaként azt emeli ki, hogy az ország a lovas hagyományok hazája, illetve utal a magyar, mint harcoló (Európát védő) nemzet történelmi képére; (mindez harmonizál a nemesi hagyományok iránt az utóbbi években felerősödött érdeklődés tendenciájával is).

- Az EU-májusfa egy *ősi tradíció* (májusfaállítás) és Európa összekapcsolása.

- Az Európa-harang megáldása Európának azt a sajátosságát emeli ki, hogy az európai kultúra *a keresztény tradíció hordozója*.

- Az ünnepségek része volt az EU-zászló ünnepélyes felvonása, és Beethoven Örömdájának mint Európa himnuszának és a Szózatnak egymás utáni megszólaltatása.

A zászló és a himnusz a nemzeti alapszimbólumok lévén ez az új zászló és új himnusz azt is egyértelműen jelezte, hogy az ország egy új államkeret, egy „metanemzet” részévé is válik; s a kisebb és a nagyobb egység a jövőben egyszerre tart igényt polgárainak identitására. A „testvér léssen minden ember” és „a hazádnak rendületlenül légy híve, ó, magyar” egyszerre érvényes. (A zászló kapcsán egyébként jellemző zavarodottság volt megfigyelhető: a csatlakozás másnapján a magyar határon átragasztották a nemzeti színeket az EU-zászlóval, majd pár nap múlva az átragasztott táblák fölé újra kihelyezték a nemzeti trikolt. Az autók rendszámtábláján az EU-tagságot jelző-ünnepelendő több autós elkezdte a nemzeti színekre ráragasztani az EU-csillagos „H”-felségjelet, az érvényben lévő szabályok betartására felügyelő, a rendszámtábla önkényes megváltoztatását nem toleráló rendőrség erre a rendszámtábla azonnali bevonásával, illetve 3 évi börtönbüntetés lehetőségének kilátásba helyezésével próbálta e szokás terjedésének elejét venni. Természetesen május 1. óta az új autók már az EU-csillagos, H-rendszámtáblás variációt kapják, illetve a régi autók tulajdonosainak is lehetőségük van — 30 ezer forintért — a régi rendszámokat ezekre az EU-s táblákra cserélni.) Az EU-csillagok szimbolikájához még egy apró, de beszédes jel említése kívánkozik. Egy nemzetközi kutatásban (Cultural Patterns of the European Enlargement Process) osztrák partnereink szintén vizsgálták a csatlakozási kampány plakátjait. Feltűnő, hogy ezeken a plakátokon Ausztriát a csillagkörből kiemelt egyik csillag jelképezi (ezt látjuk egy EU-tortából kiemelt tortaszeleten és több más formában), vagyis Ausztriát

az unió *szerves részeként* látják és láttatják⁵, míg a magyar kampányban a csillagos EU-zászló többnyire úgy jelenik meg, mint ami felé Magyarország — kívülről — törekszik.

Ha végezetül valamiképpen megpróbáljuk összegezni a csatlakozási ünnepek szimbolikájának elemzéséből nyerhető tanulságokat, a következőket emelhetjük ki:

Az Európához kötődő szimbolikus asszociációk egyrészt a hagyományos Európa- kép elemei (kereszténység, kulturális sokszínűség, a tudományok, művészetek, a városi kultúra és a technika fejlettsége), amelyek a hidegháború kétpólusú világában a „túloldal” vágyott (a szocializmus világában elfojtott vagy korlátozott) értékei közé sorolódtak. Ezen értékek szükségképpen előtérbe kerültek Európa két felének (újra) egyesülésekor. Feltűnő viszont, hogy az ünnepeken Európa hangsúlyozottan „fiatal”, a csatlakozással új időszámítás kezdődik, vagyis nem annyira a „vén Európa”, a felhalmozott kulturális hagyományok múltja, hanem a (színes, vidám, szabad és szabados) jövő kap hangsúlyt, Európa szimbolikája ebben az esetben erősen jövőorientált. (Ezt erősíti, hogy ugyanakkor Magyarországhoz inkább múlt-asszociációk kötődnek: egyrészt a meghaladott szocialista korszak és annak technikai-civilizációs lemaradásai, demokrácia-hiányai, másrészt a magyar mint lovas nemzet történelmi képe).

A következő, amit meg kell állapítanunk, az, hogy a csatlakozáshoz kötődő szimbolika — jóllehet az ünnepek egy részét a hivatalosság szervezte — nem pusztán valamiféle megtervezett forgatókönyvet tükröz: inkább az érződik, hogy egyes kulturálisan meghatározott szimbólumok (mint a Magyarország köztes helyzetére és kulturális közvetítő szerepére vonatkozó híd-szimbólum) kiemelkednek és minthogy alkalmasnak tűnnek az aktuális szociokulturális

---

⁵ Egy másik metszetben (az aktivitás—passzivitás metszetben) Ausztria a többi közép-európai csatlakozó országgal közös kategóriába sorolható. A fent említett nemzetközi kutatás eredményei azt mutatták, hogy nemcsak a szlovák és a magyar, hanem az osztrák kampányban is az ország az EU-csatlakozás *passzív* várománysaként jelenik meg — jellemző szimbóluma ennek az (adakozásra váró?) nyitott tenyér; (ez érdekes módon kissé eltérő formában, de mindhárom ország plakátjain megjelenik); szemben például az írországi kampánnyal, ahol még az egyik jobboldali párt is egy diszkrét szexjelenettel (egyesülés) ábrázolta az EU-ba való belépés előnyeit, az alábbi felirattal (jobb bent lenni, mint kint). Ez az aktívabb attitűd a nyugati EU-belépőket a közép-európaiaktól megkülönböztető általános jellemzőnek is tekinthető (Andreas Pribersky elemzése).

változások kifejezésére is, így (újabb szimbolikus tartalmakat magukba szíva) az ünnepek aktorai, konceptualizálói, szervezői, megvalósítói, résztvevői belőlük építik fel e változások szimbolikus reprezentációját. (Itt is elmondható egyébként, hogy a szimbólumok nem csak egyes területeken jelentkeznek: a híd-szimbolika felerősödése nem csak a csatlakozási ünnepeken volt megfigyelhető, hanem például az általunk szintén vizsgált múzeumi anyagokban — a Magyarország közelmúltját bemutató kiállításokon —, illetve az utóbbi években a Magyarországot bemutató turisztikai kiadványokban is előtérbe kerültek.)

Ami Magyarország és Európa viszonyát illeti, e tekintetben a szimbolika is bizonytalan: egyértelműnek tűnik a remény, a múlt negatívumaitól való megszabadulás (kisebbségi komplexustól, önleértékeléstől sem mentes) igenlése, ugyanakkor — ezt az utolsóként említett események is jelzik — nem tűnik világosnak, egyértelműnek, hogy az Egyesült Európába való belépés-beolvadás mennyiben és miben engedi meg a sajátos nemzeti identitás fenntartását, s mennyiben és miben igényli felváltását egy szélesebb, „európai” identitással. (Lehetséges-e, s ha igen, hogyan a két identitás harmonikus összeegyeztetése).

Ha a szimbólumok a szociokulturális változások jelzői, akkor mindez egy olyan változási folyamatot tematizál, amelyben a közös (a következő nemzedékek által közösen alakítható) jövő meghatározóbb, mint a közös (kulturális) múlt; amelyben a kapcsolatépítés, a „hídverés” a központi toposz; s amelyben a keret (az emblematikus EU-jelképek által megjelenített politikai struktúra) sokkal bizonytalanabb, mint a hétköznapi érintkezésében létrejövő, megjósolhatatlan formákban integrálódó, rendkívül nyitott társadalmi struktúra. Minthogy — mint minden szimbolikus jelenségben — ez esetben is szétválaszthatatlanok egymástól a szubjektív és az objektív mozzanatok; a spontán folyamatok és a szándékok, így arról sem állíthatunk semmit, hogy a jelenleg inkább optimistának tűnő szimbolika egy valóban jobb, toleránsabb világot építő energiák tükre-e, vagy (az ismert metaforával élve) „a pokol kapujához vezető utat kikövező jó szándékok” sorának gyarapítója. (Mint ahogy a más jelenségekhez kötődő pesszimista képzetkör meg lehet, hogy éppen az e pesszimizmust kiváltó negatívumok elleni küzdelem, a megtisztulás, felemelkedés indukálója.) A szimbólumelemzés a vizsgált témáról csupán annyit állíthat, hogy az egyesülési folyamat ezen ünnepek jelrendszerében egyértelműen optimista szimbolikához kötődik.

Korunk nagyon sok igen lényeges, egyes területeken paradigmatisz változás korszaka (melyeknek az európai egyesülési folyamat, annak szétágazó következményeivel együtt is csak egyike). A világ hatalmi rendszerének átrendeződésétől, a globális érintkezés hatásainak rohamos szaporodásától az évszázados, olykor évezredes erkölcsi normák, érintkezési szabályok kikezdésén át a tudomány szerkezetének átalakulásáig (például a biológia és a pszichológia közvetlen termelőerővé válásáig), vagy a jelrendszerek viszonyának teljes

átalakulásáig (például a vizuális nyelv szintén beláthatatlan következményekkel járó felértékelődéséig) stb. E változások mindegyikének esetében nagyon fontos a szimbólumoknak (a most bemutatottnál persze ezerszer szétágazóbb és aprólékosabb) elemzése, hogy a kor arculatváltozásait a maga bonyolultságában megérthessük.

Irodalom

- Anderson, Benedict 1992. *Imagined Communities. (Reflection on the Origin and Spread of Nationalism)* Verso, London-New York-New Delhi
- Barthes, Roland 1964. *Éléments de sémiologie*. In: *Communications* 4. Seuil, Paris (91-135)
- Basso K. H. — Selby, H. A. (ed.) 1980. *Meaning in Anthropology*, Univ. of New Mexico, Albuquerque
- Blackmore, Susan 2001. *A mémgépezet. Kulturális gének — a mérnek*. Magyar Könyvklub, Budapest
- Breuss, Susanne — Liebhart, Karin — Pribersky, Andreas 1995. *Inszenierungen, Sonderzahl*, Wien
- Cerulo, Karen A. 1995. *Identity Design (The Sights and Sounds of a Nation)* Rutgers Univ. Press, New Brunswick, New Jersey
- Cohen, Abner 1969. *Political Anthropology*, *MAN* 1969/4 (215-235)
- Cohen, Anthony 1985. *The Symbolic Construction of Community, Key Ideas*, Routledge, London - New York
- Dolgin, J. I. - Kemnitzer, D. S. - Schneider, D. M. (eds.) 1977. *Symbolic Anthropology: A Reader in the Study of Symbols and Meanings*, Columbia Univ. Press, New York
- Douglas, Mary 1975. *Implicit Meanings. Essays in Anthropology*. Routledge and Kegan Paul, London
- Firth, Raymond 1973. *Symbols - Public and Private*, Cornell Univ. Press, Ithaca
- Geertz, Clifford 1994. *Az értelmezés hatalma*. Osiris, Bp.
- Gerbner, George etc. 1969. *The Analysis of Communication Content*, John Wiley, New York
- Giddens, Anthony 1984. *The Constitution of Society*, Cambridge
- Hankiss Elemér 1998. *Az emberi kaland*. Helikon, Bp.
- Hankiss Elemér 1999. *Proletár reneszánsz*. Helikon - Universitas
- Herzfeld, Michael 1997. *Cultural Intimacy (Social Poetics in the Nation-State)* Routledge, New York-London
- Hofer Tamás 1992. *Harc a rendszerváltásért szimbolikus mezőben*. Politikatudományi Szemle, 1. sz.
- Hofer Tamás (szerk.) 1991. *Népi kultúra és nemzettudat*. Magyarorsággutató Intézet, Budapest
- Jakobson, Roman 1972. (2. bőv. kiadás) *Hang - Jel - Vers*. Gondolat, Bp.
- Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor 1996. *Changing World - Views in Hungary 1945-1980*. *Journal of Popular Culture*. (USA) 1996 (33-43)
- Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor 1998. *Systemwechsel und Symbolwechsel in Ungarn, 1989-1996*. In: *Symbole und Rituale des Politischen: Ost- und Westeuropa im Vergleich Serie: „Historisch-Antropologische Studien“*, Peter Lang Verlag,

- Frankfurt/Main, 1998. Hg: Andreas Pribersky-Berthold Unfried] (159-174)
- Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor 2001. „Wie wir moderne Mythen am Institut für Kulturanthropologie der ELTE Budapest analysieren" In: Jeff Bernard, Gloria Withalm (Hrsg. Ed.): „Mythen, Riten, Simulakra. Semiotische Perspektiven - Myths, Rites, Simulacra. Semiotic Viewpoints. I-II." Angewandte Semiotik 18/19. ÖGS (Österreichische Gesellschaft für Semiotik), Wien
- Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor 1999,2002. Magyarság-szimbólumok. Európai Folklór Központ, Bp. (3 kiadás) (328 + t. XXIV)
- Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor (1990,1994,1998,2003):
- Értékválasztás. 1990. A választási pártműsorok elemzése. Művelődéskutató Intézet, Budapest. 80.
  - Értékválasztás. 1994. A választási kampányműsorok szimbolikus és értéküzenetei. Friedrich Naumann Stiftung - Societas, Budapest. 76.
  - Értékválasztás. 1998. A választási kampányműsorok szimbolikus és értéküzenetei. Új Mandátum, Budapest. 188.
  - Értékválasztás. 2002. Új Mandátum, Budapest. 178.
- Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor 2002/a. Résztvevő megfigyelés a saját társadalomban - korszakok szimbolikája. In: Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor (szerk.): Jelbeszéd az életünk -2. Osiris, Budapest. 124-156.
- Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor 2002/b. Tárgyak szimbolikája. In: Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor (szerk.): Tárgyak és társadalom I. (Tárgykultúra és tárgy kultusz) MIE Füzetek, Magyar Iparművészeti Egyetem, Bp. 6-46.
- Leach, Edmund 1976. Culture and Communication: the Logic by which Symbols are Connected, Cambridge/Univ. Press, Cambridge
- Leerssen, Josep — Spiering, Manno (eds.): 1991. National Identity, Symbol and Representation, Rodopi, Amsterdam/Atlanta
- Lévi-Strauss, Claude 1963. Structural Anthropology, Basic Books, New York
- Sárkány Mihály 2000. Kalandozások a 20. századi szociálintropológiában. L'Harmattan, Bp.
- Schütz Alfred 1962. Collected papers I. The Problem of Social Reality, Martinus Nijhoff, The Hague-Boston — London
- Sinkó Katalin: 1997. Az új kenyér ünnepe. In: Szabó Márton (szerk.): Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról. Scientia Humana, Budapest
- Turner, Victor 1969. The Ritual Process, Aldine, Chicago
- Turner,Victor 1974. Dramas, Fields and Metaphors. Symbolic Action in Human Society. Cornell Univ. Press, Ithaca
- Turner, Victor 1987. The Forest of Symbols, Cornell Univ. Press, Ithaca
- Voigt Vilmos 1975. Az 1972. május elsejei budapesti felvonulás társadalmi szemiotikája. In: Voigt Vilmos — Szépe György — Szerdahelyi István: (szerk.): Jel és közösség. Akadémiai, Bp. 187-199. és Voigt Vilmos — Balázs Géza (szerk.) 2003. A kezdetektől a máig. (A modern magyar szemiotika olvasókönyve), Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest
- Voigt Vilmos és mtsai 1981. Adatok május elseje szemiotikájához. In: Gráfik Imre — Voigt Vilmos (szerk.): Kultúra és szemiotika. Akadémiai K., Budapest